

การพัฒนาการบริการสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิต ผู้สูงอายุในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔

A Development of Public Service Prvision for the Elder's LifeQuality During 2017-2021

นางพนิดา ภูงามดี, รศ.ดร.เอกพร รักความสุข

Panida Phu-Ngamdee, Assoc.Prof.Dr.Ekaporn Rukkwamsuk

นักศึกษาลัทธิสุตรปรัชญาดุสิตบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) เพื่อศึกษาสถานการณ์เกี่ยวกับผู้สูงอายุในอดีตและปัจจุบัน ในช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๑๑ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๕๙) (๒) เพื่อศึกษาแนวทางการบริหารงานของหน่วยงานภาครัฐในการให้บริการสาธารณะเพื่อดูแลผู้สูงอายุในปัจจุบัน (ช่วงปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) (๓) เพื่อศึกษาแนวโน้มผลกระทบจากภาวะสังคมผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ และ (๔) เพื่อศึกษาแนวโน้มการปรับตัวด้านการบริการสาธารณะของหน่วยงานภาครัฐเพื่อคุณภาพผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) พบผลการวิจัยดังนี้ (๑) การระบุถึงสาเหตุของการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุของหน่วยงานต่างๆ สอดคล้องกัน แต่ผลการดำเนินงานตามแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ.๒๕๔๕-๒๕๖๔) ในส่วนที่ยังไม่ผ่านเกณฑ์ คือ การเตรียมความพร้อมของประชากรเพื่อวัยสูงอายุที่มีคุณภาพ (๒) กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เป็นหน่วยปฏิบัติงานหลักด้านการให้บริการสาธารณะเพื่อดูแลผู้สูงอายุในปัจจุบัน โดยใช้กลไกคณะกรรมการระดับชาติและระดับกระทรวง กลไกศูนย์การพัฒนาในภูมิภาคต่างๆ และการทำงานลักษณะเครือข่าย ในขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔) เริ่มกำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับกลุ่มผู้สูงอายุอย่างชัดเจน (๓) แนวโน้มผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔) คือ ผลกระทบจากปัญหาเดิมในอดีตและปัจจุบันและจะเกิดขึ้นในอนาคต และปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเพิ่มเติมจากปัญหาเดิมในอดีตและปัจจุบัน และ (๔) แนวโน้มการปรับตัวด้านการบริการสาธารณะของหน่วยงานภาครัฐเพื่อคุณภาพผู้สูงอายุเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ ๑๒

(พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔) คือ การบริการสาธารณะแนวใหม่ ๔ ด้าน และการแก้ปัญหาในอนาคตตาม ยุทธศาสตร์ ๖ ด้าน

คำสำคัญ : คุณภาพชีวิต, ผู้สูงอายุ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ

Abstract

This doctoral thesis has 4 objectives as follows: (1) to study past and present situations of the elderly' s life quality conducted by government agencies during the period from the first to 11th National Economic and Social Development Plan (during B.E. 2504-2559), (2) to study the governmental administration regarding the elderly' s life quality during the first year of the 12th National Economic and Social Development Plan (during B.E. 2560-2564), (3) to find out the trend of related impacts resulted from ageing society at the end of the 12th National Economic and Social Development Plan (B.E. 2560-2564), and (4) to find out the governmental administration and adaptation regarding the public service provision for the elderly at the end of the 12th National Economic and Social Development Plan (B.E. 2560-2564). The results of the research were as follows: (1) various agencies indicated the same cause of being an ageing society, while the underqualified performance regarding the elderly's life quality development was the performance under "the strategy of preparation for getting older with quality"; 2) Department of Older Person Affair, Ministry of Social Development and Human Security, is a major agency for a present task of the elderly's life quality development, towards a mechanism of committee, development centers, and ministerial networking, while, the 12th National Economic and Social Development Plan (B.E. 2560-2564) is initiating an explicit focus on a task of the elderly's life quality development; 3) the impacts of ageing society would be existing problems occurred in the past and present days, and a forthcoming problems following the future circumstances and 4) the governmental adaptation regarding the elderly's life quality development at the end of the said National Plan should be 4 dimensions of new public service provision and 6 proactive strategies.

Keyword (s) : Life Quality, The Elderly, The National Economic and Social Development Plan, The National Plan on The Elderly

บทนำ

ปัจจุบัน หลายประเทศในโลกกำลังเผชิญกับประเด็นท้าทายอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรโลก โดยจำนวนผู้สูงอายุกำลังเพิ่มขึ้นจนในหลายประเทศกำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุซึ่งมีการสำรวจถึงการเริ่มต้นของการเกิดสังคมผู้สูงอายุนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นต้นมา สถานการณ์ดังกล่าวนี้จะส่งผลกระทบต่อทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจของหลายประเทศ เช่น ผลกระทบจากภาวะที่มีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นจนเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุทำให้เกิดการขาดแคลนประชากรวัยแรงงานที่สำคัญต่อกระบวนการผลิตในระบบเศรษฐกิจ ที่จะส่งผลกระทบต่อเนื่องไปยังการลดลงของรายได้ของประเทศ เป็นต้น ดังนั้นหลายประเทศจึงจำเป็นต้องกำหนดนโยบายและแผนงานเพื่อรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรที่กำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุทั้งในระดับขั้นต้น ระดับกลาง และระดับสมบูรณ์ โดยนโยบายและแผนงานดังกล่าว ควรถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศด้านสังคมและเศรษฐกิจที่ช่วยลดผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานในระบบเศรษฐกิจควบคู่กับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีคุณภาพ โดยเฉพาะการส่งเสริมศักยภาพผู้สูงอายุให้สามารถทำงานสร้างรายได้เพื่อเลี้ยงตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี ไม่เป็นภาระพึ่งพาทางสังคม และเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างรายได้สู่ระบบเศรษฐกิจของประเทศต่อไป ดังที่สภาขับเคลื่อนการปฏิรูป^๑ ประเทศ ได้ระบุไว้ในรายงานการศึกษาด้านเศรษฐกิจเพื่อการปฏิรูปประเทศซึ่งสรุปได้ว่า ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร เป็นประเด็นที่ท้าทายทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจที่แต่ละประเทศจำเป็นต้องมีแผนรองรับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรผู้สูงอายุ ซึ่งผลกระทบดังกล่าวทำให้ต้องมีการเตรียมพร้อมเพื่อรับมือกับสังคมผู้สูงอายุเนื่องจากเมื่อมีผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นย่อมส่งผลทำให้ปัจจัยการผลิตทางด้านแรงงานลดลงด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรเริ่มเกิดขึ้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๗-๒๕๔๘ โดยกลุ่มประชากรผู้สูงอายุ เริ่มเป็นกลุ่มที่หน่วยงานภาครัฐให้ความสำคัญมากขึ้นอย่างชัดเจน และเห็นความจำเป็นที่ต้องกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ แผนงาน และ โครงการต่าง ๆ สำหรับส่งเสริมและแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มดังกล่าวมากขึ้น ทั้งนี้ หน่วยงานภาครัฐและสถาบันการศึกษา ได้ทำการศึกษาข้อมูลโครงสร้างประชากร ผลการศึกษาพบว่า ขนาดของประชากรสูงอายุของไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเมื่อปี ๒๕๔๗ มีหน่วยงานสำคัญหลายแห่งทำการประมาณจำนวนประชากรผู้สูงอายุ ซึ่งองค์การสหประชาชาติ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระบุว่า ในปี พ.ศ.

^๑ สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ, เอกสารประกอบระเบียบวาระการประชุม: ข้อเสนอการปฏิรูปประเทศ เรื่อง เศรษฐกิจผู้สูงอายุ, (กรุงเทพมหานคร : กลุ่มงานพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศ สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, ๒๕๕๙), หน้า ๑-๒.

๒๕๕๖ จำนวนประชากรสูงอายุ (อายุตั้งแต่ ๖๐ ปี ขึ้นไป) ในประเทศไทย จะเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยจำนวนประชากรทั้งหมด เพิ่มขึ้นจากประมาณ ๖๖.๖ ล้านคนในปี พ.ศ.๒๕๐๓ เป็น ๖๑.๔ ล้านคน ในปี พ.ศ.๒๕๔๓ และจะเพิ่มเป็น ๗๒.๖ ล้านคน ในปี พ.ศ.๒๕๖๘ ขณะที่จำนวนประชากรสูงอายุ เพิ่มจาก ๑.๓ ล้านคน ในปี พ.ศ.๒๕๐๓ เป็น ๕.๗ ล้านคน ในปี พ.ศ.๒๕๔๓ และคาดว่าจะเพิ่มขึ้นเป็น ๑๔ ล้านคน ในปี พ.ศ.๒๕๖๘

สำหรับกรณีของประเทศไทย ในช่วงการบริหารราชการแผ่นดินของคณะรัฐบาลสมัยปัจจุบัน (ช่วงเวลาการบริหารราชการแผ่นดินของ พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ๒๕๕๗ ถึง ปี พ.ศ.๒๕๖๐) ได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของกลุ่มประชากรผู้สูงอายุ โดยสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี^๒ ได้กล่าวถึงคำแถลงนโยบายของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๕๗ ซึ่งระบุถึงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของกลุ่มประชากรผู้สูงอายุไว้ในนโยบายหลัก ๒ ด้าน ประกอบด้วย นโยบายด้านที่ ๓ การลดความเหลื่อมล้ำของสังคมและการสร้างโอกาสการเข้าถึงบริการของรัฐ ข้อย่อย ๓.๔ เตรียมความพร้อมเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตและการมีงานหรือกิจกรรมที่เหมาะสม เพื่อสร้างสรรค์และไม่ก่อภาระต่อสังคมในอนาคต และนโยบายด้านที่ ๔ การศึกษาและเรียนรู้ การทะนุบำรุงศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ข้อย่อย ๔.๔ พัฒนาคนทุกช่วงวัยโดยส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้สามารถมีความรู้และทักษะใหม่ที่สามารถประกอบอาชีพได้หลากหลาย ตามแนวโน้มการจ้างงานในอนาคต รวมทั้งปรับกระบวนการเรียนรู้และหลักสูตรให้เชื่อมโยงกับภูมิสังคม โดยบูรณาการความรู้และคุณธรรมเข้าด้วยกันเพื่อให้เอื้อต่อการพัฒนาผู้เรียนทั้งในด้านความรู้ ทักษะ การใฝ่เรียนรู้ การแก้ปัญหา การรับฟังความเห็นผู้อื่น การมีคุณธรรม จริยธรรม และความเป็นพลเมืองดี โดยเน้นความร่วมมือระหว่างผู้เกี่ยวข้องทั้งในและนอกโรงเรียน

นอกจากคำแถลงนโยบายของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๕๗ ที่ระบุถึงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของกลุ่มประชากรผู้สูงอายุไว้ในนโยบายหลัก ๒ ด้าน ดังกล่าวแล้วนั้น รัฐบาลยังกำหนดกรอบยุทธศาสตร์ชาติระยะ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๗๙) เพื่อใช้เป็นทิศทางในการพัฒนา และปฏิรูปประเทศในระยะยาว ทั้งนี้ ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ คือ ในกรอบยุทธศาสตร์ดังกล่าว กำหนดยุทธศาสตร์หลัก ๖ ด้าน และยุทธศาสตร์หนึ่ง คือ การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพคน ซึ่งกำหนดให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการส่งเสริมให้คนไทยทุกช่วงวัยได้รับการพัฒนาศักยภาพ ที่สำคัญได้ระบุอย่างเฉพาะเจาะจงโดยให้มีการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุให้บรรลุเป้าหมาย ๒ ประการคือ ดำเนินการให้ผู้สูงอายุมีความสุข และมีรายได้พอเพียงในการดำรงชีวิต

^๒ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, คำแถลงนโยบายของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา วันที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๕๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๕๗), หน้า ๕-๖.

นอกจากนี้ รัฐบาลกำหนดให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔) ซึ่งเป็นแผนระยะปานกลาง (แผนระยะ ๕ ปี) โดยกำหนดยุทธศาสตร์รองรับทิศทางการพัฒนาประเทศ ๕ ปีแรกภายใต้กรอบยุทธศาสตร์ชาติระยะ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๗๙) ซึ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔) ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพของคนทีครอบคลุมถึงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุด้วยเช่นกัน

หลักการสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔)^๑ ประกอบด้วยหลักการ ๖ ข้อ และหลักการสำคัญข้อหนึ่งคือ การพัฒนาที่เน้น “คน” เป็นศูนย์กลางการพัฒนา โดยประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ คือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) ยังคงกำหนดยุทธศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมศักยภาพคนไทยทุกช่วงวัย รวมทั้งกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งได้แก่ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ โดยปัจจัยที่นำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ดังกล่าว คือ **สถานะที่ประเทศไทยมีความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่จะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ศักยภาพทางเศรษฐกิจ และสภาพทางสังคมในด้านต่างๆ ของประเทศ** ซึ่งโครงสร้างประชากรไทยได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสูงวัยมากขึ้นตามลำดับและจะเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔) ภายใต้ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ นั้นได้กำหนดเป้าหมาย ๒ ข้อที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้สูงอายุโดยตรง คือ **เป้าหมายที่ ๒** กำหนดให้คนในสังคมไทยทุกช่วงวัยมีทักษะ ความรู้ และความสามารถเพิ่มขึ้น โดยกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จด้วยตัวชี้วัดที่ ๒.๗ **การมีงานทำของผู้สูงอายุ** (อายุ ๖๐ - ๖๙ ปี) เพิ่มขึ้น และ**เป้าหมายที่ ๔** คนไทยมีสุขภาพที่ดีขึ้นด้วยตัวชี้วัดที่ ๔.๗ **ผู้สูงอายุอาศัยในบ้านที่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมเป็นร้อยละ ๒๐**

จากสาระสำคัญเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔) ดังกล่าวนั้น กระทรวงต่างๆ ต้องนำไปกำหนดเป็นรายละเอียดในลักษณะแผนงานและยุทธศาสตร์ของแต่ละกระทรวงตามภารกิจที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการคลัง องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) เป็นต้น โดยเฉพาะกรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เป็นหน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบภารกิจด้านการส่งเสริม ดูแล และแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ รวมทั้งคุณภาพชีวิตของกลุ่มประชากรผู้สูงอายุในประเทศไทย ทั้งนี้ ทุกกระทรวงที่เกี่ยวข้อง ต้องดำเนินแผนงานเพื่อจัด

^๑ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เอกสารอัดสำเนา **สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔)**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๖๐), หน้า ๑๓-๑๔.

บริการสาธารณะและขับเคลื่อนการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มผู้สูงอายุตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) โดยต้องดำเนินการให้บรรลุผลตามแผนงานที่กำหนดเพื่อให้เป็นไปตามระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน

ปรากฏการณ์เกี่ยวกับการเข้าสู่ภาวะสังคมผู้สูงอายุและแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของหน่วยงานภาครัฐข้างต้น เป็นประเด็นที่ควรนำมาศึกษาว่า ในระยะ ๕ ปีข้างหน้า (ช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องจะสามารถปฏิบัติการกิจด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายหรือไม่ และการดำเนินการของหน่วยงานภาครัฐจะมีส่วนในการลดผลกระทบจากภาวะสังคมผู้สูงอายุได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงกำหนดหัวข้อการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการบริการสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔” เพื่อแสวงหาคำตอบ และเสนอแนะแนวทางการดำเนินงานที่เหมาะสมต่อไป

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาสถานการณ์เกี่ยวกับผู้สูงอายุในอดีตและปัจจุบันในช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๑๑ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๕๙)
๒. เพื่อศึกษาแนวทางการบริหารงานของหน่วยงานภาครัฐในการให้บริการสาธารณะเพื่อดูแลผู้สูงอายุในปัจจุบัน (ช่วงปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔))
๓. เพื่อศึกษาแนวโน้มผลกระทบจากภาวะสังคมผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔)
๔. เพื่อศึกษาแนวโน้มการปรับตัวด้านการบริการสาธารณะของหน่วยงานภาครัฐเพื่อคุณภาพผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔)

วิธีการศึกษา

๑. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญผู้เชี่ยวชาญ ประกอบด้วย
 - ๑.๑ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก รวมทั้งสิ้น ๒๑ คน ประกอบด้วย (๑) ผู้แทนผู้แทนกรมกิจการผู้สูงอายุ สังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ในฐานะหน่วยงานภาครัฐที่ปฏิบัติงานหลักด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ จำนวน ๖ คน (๒) ผู้แทนสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในฐานะหน่วยงานจัดทำแผนพัฒนาประเทศ จำนวน ๒ คน (๓) ตัวแทนกลุ่มผู้รับผลจากการพัฒนา ได้แก่ (๓.๑) ผู้แทนมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.) ๒ คน และ (๓.๒) ผู้แทนกลุ่มผู้สูงอายุจากคำแนะนำของ มส.ผส. ๑๐ คน รวม ๑๒ คน และ (๔) ผู้แทนหน่วยงานที่เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน ๑ คน

๑.๒ ผู้เชี่ยวชาญสำหรับการศึกษาแนวโน้มภาพในอนาคต (Scenarios) ด้วยเทคนิคเดลฟาย รวมทั้งสิ้น ๒๒ คน จากหน่วยงานราชการ ๗ หน่วยงาน คือ (๑) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (๒) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (๓) กระทรวงมหาดไทย (๔) กระทรวงการคลัง (๕) กระทรวงศึกษาธิการ (๖) กระทรวงแรงงาน และ (๗) กระทรวงสาธารณสุข โดยผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive sampling)

๒. การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวิจัย ด้วยการหา “ความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา” (Content Validity) เพื่อวัดความเที่ยงตรงระหว่างประเด็นสัมภาษณ์ที่ระบุในแบบบันทึกผลการสัมภาษณ์เชิงลึก (interview form) และข้อคำถามในแบบสอบถามสำหรับเทคนิคเดลฟาย (Questionnaire for Delphi Technique) เทียบกับประเด็นในวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยเน้นการตรวจสอบความครอบคลุมและความถูกต้องของเนื้อหาและภาษาที่ใช้

๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย (๑) การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Documentary survey) ซึ่งประกอบด้วย เอกสารเกี่ยวกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ.๒๕๐๕-๒๕๑๙) ถึงฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๑-๒๕๖๔) แนวคิดการจัดทำนโยบายสาธารณะ แนวคิดการพยากรณ์ในกระบวนการนโยบายสาธารณะ แนวคิดการบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service: NPS) แนวคิดการจัดสวัสดิการสังคม วิธีการพยากรณ์ในกระบวนการนโยบายสาธารณะ รวมทั้งเอกสารข้อมูลสภาพการณ์ในอดีตและปัจจุบันของการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ และข้อมูลการบริหารงานของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ (๒) การสัมภาษณ์เชิงลึกเชิงลึก เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) รวม ๒๑ คน และ (๓) การศึกษาแนวโน้มภาพในอนาคต หรือเทคนิคเดลฟาย (Delphi Technique) ดำเนินการกับผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการใน ๗ หน่วยงาน รวม ๒๒ คน เพื่อการรวบรวมความคิดเห็นหรือข้อตัดสินใจในประเด็นที่ทำการศึกษาที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต และเพื่อสรุปข้อค้นพบที่ผ่านความเห็นชอบที่ตรงกันและมีความถูกต้อง โดยการรวบรวมความคิดเห็นดังกล่าวดำเนินการผ่านการใช้แบบสอบถามสำหรับเทคนิคเดลฟาย (Questionnaire for Delphi Technique) จำนวน ๓ รอบ เพื่อศึกษาแนวโน้มผลกระทบที่เกิดขึ้นจากภาวะผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) และแนวโน้มการปรับตัวด้านการบริการสาธารณะของหน่วยงานภาครัฐเพื่อคุณภาพผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔)

๔. การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) เพื่อประมวล สรุป รวมทั้งวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย และนำเสนอผลการวิจัยในลักษณะการอธิบายความเชิงพรรณนา

ผลการศึกษา

๑. สภาพการณ์ในอดีตและผลที่เกิดขึ้นด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๑๑ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๕๙) จากการศึกษาวิจัย พบว่าการบ่งชี้การเข้าสู่ภาวะสังคมผู้สูงอายุของหน่วยงานต่างๆ เริ่มต้นที่ช่วงเวลาต่างกัน แต่การระบุถึงสาเหตุของการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุของหน่วยงานต่างๆ สอดคล้องกัน นอกจากนี้ ผลการดำเนินงานตามแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ.๒๕๔๕-๒๕๖๔) บ่งชี้ว่ายุทธศาสตร์ที่ยังไม่ผ่านเกณฑ์และต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างมาก คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การเตรียมความพร้อมของประชากรเพื่อวัยสูงอายุที่มีคุณภาพ ซึ่งเป็นประเด็นท้าทายสำหรับหน่วยงานภาครัฐในการกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในระยะต่อไป รวมทั้งเป็นการตอกย้ำถึงระดับการเตรียมความพร้อมของหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องที่ควรมีการปรับปรุงเพื่อการส่งมอบบริการสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในอนาคตต่อไป นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาประเด็นการจัดสวัสดิการเพิ่มเติมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต จะพบว่า จากการศึกษาการให้บริการสาธารณะของภาครัฐเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ ทั้ง ๒ ระยะ (พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๐๖ และ พ.ศ.๒๕๐๗-๒๕๐๙) จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ.๒๕๕๕-๒๕๕๙) นั้น พบว่า บริการสาธารณะส่วนใหญ่ นั้น ยังเป็นการให้ความช่วยเหลือแบบ “แก้ปัญหาเฉพาะหน้า” ซึ่งยังไม่สามารถส่งเสริมให้ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายมีคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน พิจารณาได้จากรูปแบบการให้ความช่วยเหลือที่เป็นตัวเงิน เช่น เงินเบี้ยยังชีพเป็นรายเดือนตลอดชีวิตที่แบ่งตามช่วงอายุแบบขั้นบันได หรือการแจกสิ่งของที่ใช้แล้วหมดไป รวมทั้งเมื่อพิจารณาแนวทางการบริหารงานภาครัฐในการจัดสวัสดิการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของประเทศที่พัฒนาแล้วในภูมิภาคเอเชียเปรียบเทียบกับกรณีประเทศไทยซึ่งถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาในภูมิภาคเอเชียนั้น พบว่า ประเทศไทยมีจุดเน้นที่มุ่งส่งเสริมให้ “สถาบันครอบครัว” เป็นหน่วยทางสังคมหน่วยแรกที่ต้องรับผิดชอบดูแลผู้สูงอายุเช่นเดียวกับประเทศที่พัฒนาแล้วในภูมิภาคเอเชีย ซึ่งแนวทางของรัฐบาลในกลุ่มประเทศเอเชียดังกล่าวเป็นการใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมเอเชียในการแก้ปัญหาจากภาวะสังคมผู้สูงอายุ

๒. แนวทางการบริหารงานของหน่วยงานภาครัฐในการให้บริการสาธารณะเพื่อดูแลผู้สูงอายุในปัจจุบัน ดำเนินการโดยหน่วยปฏิบัติงานหลัก คือ กรมกิจการผู้สูงอายุ สังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งดำเนินการโดยใช้กลไกคณะกรรมการระดับชาติ และระดับกระทรวง รวมทั้งกลไกการจัดตั้งศูนย์การพัฒนาที่กระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย พร้อมทั้งการดำเนินการร่วมกับกระทรวงอื่นๆ ในลักษณะเครือข่าย โดยผู้วิจัยมีข้อค้นพบเกี่ยวกับความเชื่อมโยงของการปฏิบัติการกิจการด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุระหว่างนโยบายของรัฐบาลในยุคปัจจุบัน (ช่วงเวลาการ

บริหารราชการแผ่นดินของพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ในปี พ.ศ.๒๕๖๐) กับหน่วยงานวางแผนพัฒนาประเทศ หน่วยปฏิบัติงานหลักด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ และหน่วยงานสนับสนุนอื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นว่า รัฐบาลมุ่งปฏิบัติการกิจการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. ๒๕๖๐) ที่เน้นการทำงานลักษณะภาคีการพัฒนา โดยแต่ละหน่วยงานต้องนำแนวทางการพัฒนาจากนโยบายรัฐบาล และแผนพัฒนาประเทศฉบับต่างๆ มาเป็นแนวทางหลักในการกำหนดแผนงานระดับกระทรวงต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะหลักของหน่วยงานราชการไทยที่ต้องกำหนดแนวทางการปฏิบัติงานที่เป็นไปตามข้อบัญญัติของนโยบายที่ถือว่าเป็นกฎหมายของประเทศ

๓. แนวโน้มผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากภาวะสังคมผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) ประกอบด้วย (๓.๑) ปัญหาที่เกิดขึ้นจากภาวะสังคมผู้สูงอายุซึ่งยังคงเป็นปัญหาเดิมในอดีตและปัจจุบันและจะเกิดขึ้นในอนาคต ประกอบด้วย ปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ปัญหาด้านงบประมาณของภาครัฐที่ต้องเพิ่มสูงขึ้น และปัญหาความไม่เพียงพอของรายได้ของผู้สูงอายุ และ (๓.๒) ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเพิ่มเติมจากปัญหาเดิมในอดีตและปัจจุบัน ประกอบด้วย ปัญหาระบบบริการและโครงสร้างพื้นฐานยังไม่ตอบสนองความต้องการผู้สูงอายุ ปัญหาสภาพความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุที่คาดว่าจะต้องดำรงชีวิตลักษณะโดดเดี่ยวมากขึ้นตามการขยายตัวของความเป็นเมืองใหญ่ (Urbanization) และปัญหาจากการหลั่งไหลของแรงงานต่างชาติที่จะเคลื่อนย้ายเข้าและออกจากประเทศไทยมากขึ้น โดยผู้วิจัยมีข้อค้นพบว่า ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่เกิดจากข้อจำกัดระดับบุคคล เช่น พฤติกรรมการมีเงินออมต่ำของผู้สูงอายุ และเป็นข้อจำกัดระดับประเทศ เช่น ปัญหาการจัดสรรงบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัดเพื่อแก้ปัญหาการจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุที่มีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ข้อค้นพบนี้ นำไปสู่ประเด็นท้าทายสำหรับภาครัฐที่ควรมีการเตรียมพร้อมเพื่อรองรับปัญหาดังกล่าวอย่างเร่งด่วน

๔. แนวโน้มการปรับตัวด้านการบริการสาธารณะของหน่วยงานภาครัฐเพื่อคุณภาพผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) โดยภาครัฐต้องปรับตัว ดังนี้ (๑) การบริหารงานด้วยการบริการสาธารณะแนวใหม่ ๔ ด้าน ประกอบด้วย (๑.๑) การปรับตัวด้านภาวะผู้นำที่เน้นการสร้างสัมพันธ์ที่ระหว่างเจ้าหน้าที่เป็นสิ่งที่แรก (๑.๒) การปรับตัวด้านบุคลากรภาครัฐในด้านการเพิ่มพูนความรู้และทักษะ เปลี่ยนทัศนคติที่มุ่งส่งมอบบริการสาธารณะแก่ “พลเมืองสูงวัย” และรักษาจริยธรรมในการปฏิบัติหน้าที่ (๑.๓) การปรับตัวด้านการปฏิบัติงาน ที่เน้นการทำงานบนพื้นฐานความคิด “ผู้สูงอายุเป็นพลเมืองที่มีสิทธิ์ได้รับบริการสาธารณะจากรัฐโดยชอบธรรม” และ (๑.๔) การปรับตัวด้านการทำงานเชิงรุก ด้วยการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของหน่วยงานภาครัฐในบริบทโลกอนาคต และการกำหนดรูปแบบบริการสาธารณะที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุที่ยั่งยืน และ (๒) การดำเนินงาน

ตามยุทธศาสตร์เพื่อเตรียมแก้ปัญหาในอนาคต ๖ ด้าน ประกอบด้วย (๒.๑) การเพิ่มผลิตภาพแรงงาน เพื่อชดเชยการลดลงของกำลังแรงงาน (๒.๒) การส่งเสริมการออมของประชาชนเพื่อเป็นแหล่งรายได้ เมื่อถึงวัยสูงอายุ (๒.๓) การพัฒนาสิ่งแวดล้อมและโครงสร้างพื้นฐานให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุ (๒.๔) การพัฒนาระบบการดูแลระยะยาวแก่ผู้สูงอายุ ครอบคลุมด้านการสาธารณสุข การศึกษา การประกอบอาชีพ และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม (๒.๕) การส่งเสริมการจ้างงานที่เหมาะสมกับศักยภาพของผู้สูงอายุที่ยังต้องการทำงานในระบบ เพื่อสร้างโอกาสการเข้าถึงหลักประกันสังคมตามที่ตั้งสถานประกอบการต้องจัดให้แก่ลูกจ้างตามกฎหมาย และ (๒.๖) การพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุในประเทศให้มีศักยภาพที่สามารถแข่งขันด้านการจ้างงานได้ ทั้งนี้ ข้อค้นพบดังกล่าว มีลักษณะสอดคล้องกับ “แนวทางบริการสาธารณะแนวใหม่” (New Public Service : NPS) ที่เน้นการส่งมอบบริการสาธารณะให้แก่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายในฐานะเป็น “พลเมืองที่มีสิทธิได้รับบริการสาธารณะจากภาครัฐโดยชอบธรรม”

บทสรุป การอภิปราย และข้อเสนอแนะ

๑. บทสรุปและอภิปรายผล

๑.๑การดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๑๑ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๕๙) นั้นต้องดำเนินการตามกฎหมายของประเทศเป็นลำดับขั้น นับตั้งแต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๑๑ เป็นต้นมา จนถึง พุทธศักราช ๒๕๕๐ รวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๑๑ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๕๙) โดยกระทรวงต่างๆ ต้องนำข้อบัญญัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และแนวทางการพัฒนาที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับต่างๆ นั้น ไปเป็นแนวทางในการจัดทำแผนปฏิบัติการของแต่ละกระทรวง ผลการศึกษาดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับแนวคิดการบริหารงานภาครัฐแบบองค์การราชการขนาดใหญ่ของเวเบอร์^๔ (Weber, Max) ที่เน้นลักษณะการทำงานของหน่วยงานรัฐบาลที่ต้องอยู่บนพื้นฐานของกฎระเบียบ (Regulation) การบริหารและสั่งการโดยหน่วยงานส่วนกลางซึ่งมีความเป็นทางการสูงและเน้นสายการบังคับบัญชาเป็นหลัก (High formalization and hierarchy)

เมื่อพิจารณาประเด็นการเตรียมความพร้อมของหน่วยงานภาครัฐในช่วงการพัฒนาประเทศตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ ทั้ง ๒ ระยะ (พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๐๖ และ พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๙) จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ.๒๕๕๕-๒๕๕๙) โดยพิจารณาที่เนื้อหาสาระของแผนพัฒนาประเทศทั้ง ๑๑ ฉบับดังกล่าว ที่พบว่า ประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุยังไม่ถูกหยิบยกให้เป็นประเด็นสำคัญของการพัฒนาเป็นการเฉพาะ และเมื่อพิจารณา

^๔ Robbins, Stephen, *Management: Structure, Design, and Application*, (New York: Prentice Hill, Inc., 1989), หน้า 31.

ควบคู่กับรายงานผลการดำเนินงานตามแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๖๔) ระยะที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔) ที่ยังพบว่า ยุทธศาสตร์ที่ยังไม่ผ่านเกณฑ์และต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างมาก คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ “การเตรียมความพร้อมของประชากรเพื่อวัยสูงอายุที่มีคุณภาพ” ยิ่งเป็นการตอกย้ำถึงระดับการเตรียมความพร้อมของหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องที่ควรมีการปรับปรุงให้มีการบริหารงานให้มีความพร้อมมากขึ้นสำหรับการแก้ไขปัญหาและป้องกันปัญหาจากภาวะสังคมผู้สูงอายุระดับสมบูรณ์ที่จะเกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๖๔

นอกจากนี้ ผลการศึกษาที่ระบุว่า การดำเนินการตามนโยบายหลักหรือข้อบัญญัติตามกฎหมายของประเทศ ถือว่าเป็นลักษณะพื้นฐานของหน่วยงานราชการ โดยในประเด็นของการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุที่ดำเนินการโดยหน่วยงานภาครัฐนั้น ถือว่าเป็นประเด็นการพัฒนาในมิติของการพัฒนาสังคมและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ผลการศึกษาดังกล่าวนี้อสอดคล้องกับแนวคิดการจัดทำนโยบายสาธารณะของดาย (Dye R. Thomas) ในขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติ (Policy Implementation) ที่หมายถึงขั้นตอนการลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนดไว้ในนโยบายสาธารณะ ซึ่งส่วนใหญ่ในนโยบายสาธารณะที่ได้รับการอนุมัติให้นำไปใช้เพื่อแก้ปัญหาหนึ่งๆ นั้น จะออกมาในลักษณะกฎระเบียบ ข้อบังคับ หรือโครงการต่างๆ ซึ่งหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับระบบราชการเป็นผู้นำนโยบายเหล่านั้นไปลงมือปฏิบัติตามระยะเวลาและทรัพยากรที่ได้รับ ส่วนผลการศึกษาที่พบว่า นโยบายสำคัญของการกำหนดอายุประชากรผู้สูงวัย มีความเกี่ยวข้องกับการกำหนดสิทธิและสวัสดิการสังคมซึ่งเป็นบริการสาธารณะของภาครัฐ โดยภาครัฐต้องจัดสรรบริการสาธารณะอย่างทั่วถึง เป็นธรรม และสามารถตอบสนองความต้องการความจำเป็น และข้อเรียกร้องของประชากรสูงวัยอย่างมีประสิทธิภาพ นั้น สอดคล้องกับประเด็นในงานวิจัยเรื่องการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นของภาวดี ทะไกรราช^๖ รวมทั้งสอดคล้องกับค่านิยมสากลในโลกปัจจุบัน ดังที่วันชัย สุขตาม^๗ กล่าวไว้ในกรวิจัยเรื่องการพัฒนาทุนมนุษย์วิถีพุทธในยุคโลกาภิวัตน์ และยังสอดคล้องกับแนวคิดการบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service: NPS) ที่ระบุไว้ในประเด็นการให้บริการสาธารณะแนวใหม่โดยสำนักงานรัฐสภาประจำจังหวัดของเอกพร รักความสุข^๘ ที่ส่วนหนึ่งให้ความสำคัญกับการบริหารงานภาครัฐที่ควรปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่

^๕ Dye, Thomas, *Understanding Public Policy*. (Englewood Cliffs: New York: Prentice Hill, Inc., ๑๙๗๐), หน้า ๒๘.

^๖ ภาวดี ทะไกรราช, การดูแลสุขภาพผู้สูงอายุด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น, *วารสารสังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๙) : หน้า ๒๑๗-๒๓๐.

^๗ วันชัย สุขตาม, การพัฒนาทุนมนุษย์วิถีพุทธในยุคโลกาภิวัตน์ : รูปแบบและแนวทางปฏิบัติ, *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธ*, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๘) : ๑๑๕-๑๒๖.

^๘ เอกพร รักความสุข, การให้บริการสาธารณะแนวใหม่โดยสำนักงานรัฐสภาประจำจังหวัด, *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น*, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๐) : ๑๔๙-๑๕๐.

ภาครัฐให้เข้าใจว่า “ผู้รับบริการสาธารณะ” ในปัจจุบัน คือ ประชากรผู้มีสิทธิได้รับบริการสาธารณะจากภาครัฐ โดยภาครัฐมีหน้าที่รับผิดชอบต่อการดำเนินการให้เกิดผลผลิตที่เป็นบริการสาธารณะซึ่งมีคุณภาพและสนองต่อความจำเป็นและความต้องการของประชากร และทำให้ประชากรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

ส่วนผลการศึกษาเกี่ยวกับภารกิจที่เป็น “งานบริการสาธารณะแก่ผู้สูงอายุ” ที่ดำเนินการร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐในลักษณะเครือข่ายความร่วมมือ นั้น มีข้อสังเกตเกี่ยวกับข้อกำหนดในการให้บริการตามภารกิจบางด้าน เช่น งานด้านการลดหย่อนค่าโดยสาร และการอำนวยความสะดวกในการเดินทางนั้น มีข้อสังเกตในส่วนที่เป็นบริการขนส่งสาธารณะที่ประชากรสูงวัยระดับรายได้ปานกลางและระดับรายได้ต่ำ หรืออยู่ในภาวะยากลำบาก ต้องใช้บริการในชีวิตประจำวัน ยังไม่สะท้อนผลสำเร็จที่เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพของบริการสาธารณะอย่างเป็นรูปธรรม เช่น ราคาบัตรโดยสารครั้งราคาอาจทำให้ผู้โดยสารที่เป็นประชากรสูงวัยมีเงินเหลือสำหรับการทำกิจกรรมอื่นต่อไปในวันนั้นๆ แต่ยังไม่ใช่การทำให้ผู้โดยสารที่เป็นประชากรสูงวัยมีความมั่นใจว่า การเดินทางด้วยบัตรโดยสารครั้งราคานั้นยังคงเป็นบริการสาธารณะที่มีคุณภาพดีเทียบเท่าบริการสาธารณะด้านการเดินทางที่ภาครัฐจัดให้ประชากรสูงวัยที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงกว่า ทั้งนี้ คำว่าบริการสาธารณะที่มีคุณภาพดีสำหรับประชากรสูงวัยที่มีรายได้น้อยหรืออยู่ในภาวะยากลำบากนั้น อาจหมายถึงการที่ภาครัฐให้บริการสาธารณะที่ทำให้การเดินทางในครั้งนั้นถึงสถานที่เป้าหมายด้วยความปลอดภัยในราคาที่ไม่แพงหรือไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ ซึ่งภาครัฐควรตระหนักในประเด็นการลดราคาบัตรโดยสารกับคุณภาพการให้บริการสาธารณะสำหรับประชากรสูงวัยที่มีรายได้น้อยหรืออยู่ในภาวะยากลำบากด้วยเช่นกัน ซึ่งประเด็นคุณภาพของการให้บริการนั้น สอดคล้องกับแนวคิดการบริหารจัดการที่ดี (Good Governance) และการบริการสาธารณะแนวใหม่ (New Public Service: NPS) ที่ให้ความสำคัญกับการส่งมอบบริการสาธารณะที่มีความรับผิดชอบต่อผู้รับบริการ ด้วยการสร้างผลผลิตที่เป็นบริการสาธารณะให้มีคุณภาพตามแนวคิดของเดนฮาร์ดท์ บี และ ฮาร์ดท์ วินแซนท์ (Denhardt B. Robert and Denhardt Vinzant Janet)^๙ รวมทั้งยังสอดคล้องกับแนวทางการบริการสาธารณะแนวใหม่ที่ต้องส่งมอบให้แก่ผู้สูงอายุตามข้อเสนอแนะของศรดา สมพอง^{๑๐}

๑.๒ แนวทางการบริหารงานของหน่วยงานภาครัฐในการให้บริการสาธารณะเพื่อดูแลผู้สูงอายุ ในปัจจุบัน (ช่วงปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ.๒๕๖๐-๒๕๖๔) จากผลการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการบริหารงานของหน่วยงานภาครัฐในการให้บริการสาธารณะเพื่อดูแลผู้สูงอายุในปัจจุบัน ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ปัญหาดังกล่าวเกิดจากช่องว่างการทำงานของภาครัฐ ๓ ประการ

^๙ Denhardt B. Robert and Denhardt Vinzant Janet, *The New Public Service, Expanded. Edition*, (New York: Sharpe, 2007), p. 34.

^{๑๐} ศรดา สมพอง. โครงการการประเมินผลการดำเนินงานของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. สำนักตรวจและประเมินผล สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. ๒๕๔๙.

คือ (๑) การขาดการประสานและบูรณาการการทำงานระหว่างหน่วยงานย่อยภายในหน่วยงานภาครัฐ และระหว่างหน่วยงานระดับกระทรวงในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค (๒) การขาดงบประมาณในการดำเนินงานของหน่วยงานระดับภูมิภาค ซึ่งไม่สอดคล้องกับแนวทางการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น และ (๓) ความล่าช้าของการพิจารณาและตัดสินใจของผู้บริหาร อันเกิดจากการทำงานที่ต้องยึดติดอยู่กับสายการบังคับบัญชาแนวตั้งแบบระบบราชการดั้งเดิม ซึ่งมีขั้นตอนการพิจารณาหลายชั้น ทำให้การผลักดันให้เกิดบริการสาธารณะในแต่ละเรื่องต้องใช้เวลานาน ซึ่งไม่ตอบสนองความต้องการของประชาชนในเวลาที่เหมาะสมและทันกาล ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาช่องว่างการทำงานของภาครัฐ ๓ ประการที่กล่าวมาข้างต้น จะพบว่า ช่องว่างการทำงานนั้นมีที่มาจากรูปแบบของหน่วยงานภาครัฐที่เน้นการรวมอำนาจที่ศูนย์กลาง (Centralization) เน้นความเป็นทางการสูง (Formalization) และมีความซับซ้อนในขั้นตอนการทำงาน (Complexity) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของโรบินส์^{๑๑} ที่ระบุว่า หน่วยงานที่ทำงานตามลักษณะทั้ง ๓ ประการดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นการทำงานขององค์การราชการขนาดใหญ่ (Bureaucracy)

๒. ข้อเสนอแนะ

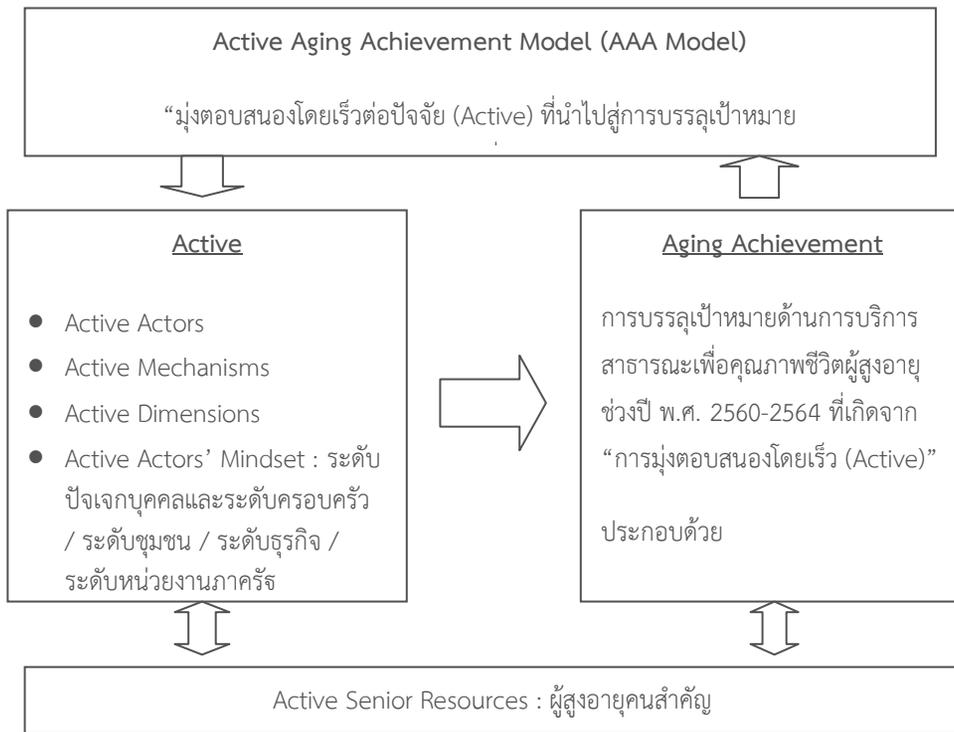
๒.๑ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับวิธีการใหม่ออกแบบโดยผู้วิจัย : แนวทางการพัฒนาการบริการสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ (Active Aging Achievement Model: AAA Model)

จากผลการศึกษาเกี่ยวกับสถานการณ์เกี่ยวกับผู้สูงอายุในอดีตและปัจจุบันในช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๑๑ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๕๙) แนวทางการบริหารงานของหน่วยงานภาครัฐในการให้บริการสาธารณะเพื่อดูแลผู้สูงอายุในปัจจุบัน (ช่วงปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) แนวโน้มผลกระทบจากภาวะสังคมผู้สูงอายุ และแนวโน้มการปรับตัวด้านการบริการสาธารณะของหน่วยงานภาครัฐเพื่อคุณภาพผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) นั้น ผู้วิจัยได้ออกแบบแนวทางการพัฒนาการบริการสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ มีรายละเอียดดังนี้

แนวทางการพัฒนาการบริการสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ (Active Aging Achievement Model : AAA Model) เป็นวิธีการใหม่ในการพัฒนาการบริการสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ โดยมีแนวคิดหลัก (Concept) ที่เน้นหลักการทำงานที่ “มุ่งตอบสนองโดยเร็วต่อปัจจัย (Active) เพื่อนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายด้านการบริการสาธารณะเพื่อ

^{๑๑} Robbins, Stephen, *Management: Structure, Design, and Application*, (New York: Prentice Hill, Inc., 1989), หน้า 81-83.

คุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ” ซึ่งการดำเนินการดังกล่าว มีองค์ประกอบสำคัญ (Active Elements) คือ (๑) Active Actors หมายถึงหน่วยงานภาคีการพัฒนาทั้งหมดที่ร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมการดูแลคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วง ๕ ปีข้างหน้าระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ ที่ต้องตอบสนองโดยเร็วต่อความต้องการของพลเมืองผู้สูงวัยในการส่งมอบบริการสาธารณะ (๒) Active Mechanisms คือ กลไกการทำงานของหน่วยงานภาคีการพัฒนาทั้งหมดที่ร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมการดูแลคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วง ๕ ปีระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ ที่ต้องตอบสนองโดยเร็วต่อความต้องการของพลเมืองผู้สูงวัยในการส่งมอบบริการสาธารณะ โดยเน้นการทำงานที่คล่องตัว (๓) Active Dimensions คือ มิติการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุที่สนับสนุนให้ประชากรผู้สูงอายุมีพลังในการใช้ชีวิตเพื่อสร้างคุณค่าให้กับตนเอง ชุมชน สังคม และประเทศ โดยผ่านการจัดสวัสดิการ ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านรายได้ ด้านสุขภาพอนามัย ด้านที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ด้านหลักประกันสังคม ส่งผลให้สามารถร่วมกิจกรรมทางสังคมได้ตามความต้องการ รวมทั้งมีหลักประกันที่สร้างความมั่นคงด้านรายได้ และการใช้ชีวิตที่ปลอดภัย (๔) Active Actors’ Mindset คือ การปรับมุมมองที่มองเห็นวิกฤติเป็นโอกาสจากภาวะสังคมผู้สูงอายุ โดยผู้มีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุทุกกลุ่มต้องปรับมุมมองเพื่อร่วมพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับธุรกิจ และระดับหน่วยงานภาครัฐ และ (๕) Active Senior Resources หมายถึง “ผู้สูงอายุคนสำคัญ” เนื่องจากเป็นพลเมืองของประเทศที่มีสิทธิอันชอบธรรมในการรับบริการสาธารณะ และเป็นผู้มีพลังในการใช้ชีวิตเพื่อสร้างคุณค่าให้กับตนเอง ชุมชน สังคม และประเทศ โดยสามารถดูแลตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรีและไม่เป็นภาระพึ่งพาทางสังคม ทั้งนี้ ผู้สูงอายุคนสำคัญมีบทบาทใน ๒ ฐานะ คือ ฐานะ “ผู้รับบริการสาธารณะ” โดยรับสวัสดิการ ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านรายได้ ด้านสุขภาพอนามัย ด้านที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ด้านหลักประกันสังคม และฐานะ “ผู้มีส่วนร่วม” ในการทำกิจกรรมด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตร่วมกับครอบครัว ชุมชน ภาคเอกชน และภาครัฐ (Active Actors) เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและของผู้สูงอายุคนอื่นๆ โดยผู้สูงอายุคนสำคัญจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมตามศักยภาพ ความถนัด ประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ และความสมัครใจของผู้สูงอายุแต่ละคน ทั้งนี้ แนวทางการบรรลุเป้าหมายความสูงวัยอย่างมีคุณภาพ (Aging Achievement) มีจุดเน้นที่ (๑) Aging-based Goals คือ เป้าหมายของการทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุเป็นหลัก ในลักษณะเป้าหมายที่มีคุณลักษณะ ๕ ประการ (SMART) และ (๒) Aging-based Evaluation คือ การประเมินผลสำเร็จของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งหมดในการทำกิจกรรมซึ่งรวมทั้งผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายต้องมีส่วนร่วมในการประเมินผลสำเร็จด้วย โดยแนวทางที่นำเสนอโดยผู้วิจัยที่กล่าวมานี้ จะเป็นเครื่องมือในการทำงานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุที่สามารถแก้ปัญหาจากภาวะสังคมผู้สูงอายุเพื่อทำให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตในลักษณะที่ยั่งยืน พึ่งตนเองได้ และมีศักดิ์ศรีต่อไป

ภาพประกอบ แสดงแนวทางการพัฒนาการบริการสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔

๒.๒ ข้อเสนอแนะในการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัย จากผลการศึกษเกี่ยวกับแนวโน้มผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุในช่วงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) นั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมทั้งนักวิจัยด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์ ควรพิจารณานำประเด็นปัญหาในแต่ละข้อไปศึกษาวิจัยต่อยอดเพื่อกำหนดแนวทางในการแก้ไขและป้องกันปัญหาในอนาคตอันใกล้ต่อไป

๒.๓ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย หน่วยงานภาครัฐควรกำหนดมาตรการส่งเสริมการทำงานร่วมกันอย่างจริงจัง เนื่องจากผลการศึกษา พบว่า หน่วยงานภาครัฐยังมีข้อบกพร่องในการบูรณาการการทำงานร่วมกันทั้งหน่วยงานภายในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ซึ่งส่งผลกระทบต่อ ประชากรผู้สูงอายุ นอกจากนี้ ควรสนับสนุนงบประมาณเพื่อการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการใช้มิติด้านวัฒนธรรมของไทยเพื่อศึกษาเจาะลึกถึงปัจจัยด้านวัฒนธรรมที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวมีบทบาทในการดูแลคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุให้มากขึ้น เพื่อเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันภายในครอบครัว สู่การสร้างเครือข่ายทางสังคม และเพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตามแนวคิด “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” ที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) ต่อไป

บรรณานุกรม

- ภาวดี ทะไกรราช. การดูแลสุขภาพผู้สูงอายุด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น. วารสารสังคมศาสตร์ปริทรรศน์. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๙) : หน้า ๒๑๗-๒๓๐.
- วันชัย สุขตาม. การพัฒนาทุนมนุษย์วิถีพุทธในยุคโลกาภิวัตน์ : รูปแบบและแนวทางปฏิบัติ. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏ. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๘) : ๑๑๕-๑๒๖.
- ศรุดา สมพอง. โครงการการประเมินผลการดำเนินงานของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. สำนักตรวจและประเมินผล สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ๒๕๕๙
- สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ. เอกสารประกอบระเบียบวาระการประชุม: ข้อเสนอการปฏิรูปประเทศ เรื่อง เศรษฐกิจผู้สูงอายุ. กรุงเทพมหานคร : กลุ่มงานพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศ สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, ๒๕๕๙.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. คำแถลงนโยบายของรัฐบาล พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา วันที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๕๗. กรุงเทพมหานคร : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๕๗.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. เอกสารอรรถาธิบาย สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๖๐.
- เอกพร รักความสุข. การให้บริการสาธารณะแนวใหม่โดยสำนักงานรัฐสภาประจำจังหวัด. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๐) : ๑๔๙-๑๕๐.
- Denhardt B. and Denhardt V. *The New Public Service, Expanded. Edition.* New York: Sharpe, 2007.
- Dye, T. *Understanding Public Policy.* Englewood Cliffs: New York: Prentice Hill, Inc., 1970.
- Robbins, S. *Management: Structure, Design, and Application.* Prentice Hill, Inc., 1989.